

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

MADANIYATNING KLASSIK QIYOFASINING DEAKSIOLOGIZATSIYASI

Boybekova Shahnoza Aliyevna

Qarshi davlat universiteti, katta o'qituvchi, (PhD).

e-mail: boybekovashahnoza86@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5943-7985>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada madaniyatning klassik qiyofasida yuz berayotgan aksiologik o'zgarishlar, xususan, an'anaviy qadriyatlarining mavqeyi pasayishi va ularning zamonaviy ijtimoiy-madaniy muhitda qayta talqin qilinishi masalasi tahlil etiladi. Tadqiqotda madaniyatning tarixan shakllangan qadriyatlar tizimi, uning inson dunyoqarashi, ma'naviy hayoti va ijtimoiy xulq-atvorini tartibga solishdagi o'zni yoritiladi. Shuningdek, axborotlashtirish, raqamlashtirish, ommaviy kommunikatsiyalar va virtual makonning kengayishi natijasida madaniy qadriyatlarining mazmuni, ierarxiyasi va uzatilish mexanizmlarida yuz berayotgan o'zgarishlarga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda mutlaq va nisbiy qadriyatlar o'rtasidagi farq, madaniyatning asosiy qadriyatlarini saqlash masalasi hamda zamonaviy axborot muhitining insonning aksiologik qarashlariga ta'siri falsafiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqiladi. Madaniyatning deaksiologizatsiyasi nafaqat ayrim qadriyatlarining qadrsizlanishi, balki ularning jamiyatdagi funksiyasi, avlodlararo uzatilishi va insonning ma'naviy-axloqiy yo'nalishlariga ta'sirining o'zgarishi sifatida talqin qilinadi. Tadqiqot natijalari zamonaviy jamiyatda madaniy o'zlikni, ma'naviy merosni va fundamental qadriyatlarni saqlash masalasining dolzarbligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: madaniyat, klassik madaniyat, aksiologiya, qadriyat, deaksiologizatsiya, madaniy qadriyatlar, axborotlashtirish, raqamlashtirish, axborot jamiyati, ommaviy madaniyat, madaniy transformatsiya, ma'naviy qadriyatlar, qadriyatlar tizimi, madaniy identifiklik, virtual makon.

ДЕАКСИОЛОГИЗАЦИЯ КЛАССИЧЕСКОГО ОБРАЗА КУЛЬТУРЫ

Бойбекова Шахноза Алиевна

Каршинский государственный университет, старший преподаватель(PhD).

Аннотация.

В данной статье анализируются аксиологические изменения, происходящие в классическом образе культуры, в частности снижение значимости традиционных ценностей и их переосмысление в современной социокультурной среде. В исследовании рассматривается исторически сформировавшаяся система культурных ценностей, её роль в регулировании мировоззрения человека, его духовной жизни и социального поведения. Особое внимание уделяется изменениям в содержании, иерархии и механизмах передачи культурных ценностей, обусловленным информатизацией, цифровизацией, развитием массовых коммуникаций и расширением виртуального пространства. С философской точки зрения исследуются различия между абсолютными и относительными ценностями, проблема сохранения фундаментальных культурных ценностей, а также влияние современной информационной среды на аксиологические представления человека. Деаксиологизация культуры интерпретируется не только как обесценивание отдельных ценностей, но и как изменение их функций в обществе, механизмов межпоколенческой передачи и воздействия на духовно-нравственные ориентиры личности. Результаты исследования свидетельствуют об актуальности проблемы сохранения культурной идентичности, духовного наследия и фундаментальных ценностей в современном обществе.

Ключевые слова: культура, классическая культура, аксиология, ценность, деаксиологизация, культурные ценности, информатизация, цифровизация, информационное общество, массовая культура, культурная трансформация, духовные ценности, система ценностей, культурная идентичность, виртуальное пространство.

DEAXIOLOGIZATION OF THE CLASSICAL IMAGE OF CULTURE

Boybekova Shahnoza Aliyevna

Karshi State University, Senior Lecturer, (PhD).

Abstract.

This article analyzes the axiological changes occurring in the classical conception of

culture, particularly the declining significance of traditional values and their reinterpretation in the contemporary sociocultural environment. The study examines the historically established system of cultural values and its role in shaping and regulating human worldviews, spiritual life, and social behavior. Particular attention is paid to changes in the content, hierarchy, and mechanisms of transmission of cultural values resulting from informatization, digitalization, the development of mass communications, and the expansion of virtual space. From a philosophical perspective, the study explores the distinction between absolute and relative values, the issue of preserving fundamental cultural values, and the influence of the modern information environment on individuals' axiological perspectives. The deaxiologization of culture is interpreted not only as the devaluation of certain values but also as a transformation of their functions in society, their intergenerational transmission, and their influence on individuals' spiritual and moral orientations. The findings highlight the relevance of preserving cultural identity, spiritual heritage, and fundamental values in contemporary society.

Keywords: culture, classical culture, axiology, value, deaxiologization, cultural values, informatization, digitalization, information society, mass culture, cultural transformation, spiritual values, value system, cultural identity, virtual space.

Kirish. Qadriyat muammosi uning turli jihatlarini va yondashuvlarini nuqtayi nazaridan ijtimoiy fanlarda muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga, hozirgi kungacha ushbu tushunchaning tabiati va mohiyati borasida qarashlarning to'liq birligi mavjud emasligini ta'kidlash lozim. Eng umumiy ma'noda qadriyat deganda insonlarning his-tuyg'ulari eng yuksak darajada qadrli deb e'tirof etishga undaydigan, intilish, mushohada qilish, hurmat, e'tirof va ehtirom bilan munosabatda bo'lishga arziydigan narsa tushuniladi.

Qadriyat biror narsaning xususiyati emas, balki obyektning mohiyati va ayni paytda uning to'laqonli mavjudligining shartidir. Formal nuqtayi nazardan qadriyatlar ijobiy va salbiy, mutlaq va nisbiy, obyektiv va subyektiv turlarga bo'linadi. Mazmuniga ko'ra esa qadriyatlar ashyoviy, mantiqiy, estetik (haqiqat, ezgulik, go'zallik) va etik (yoqimlilik, foydalilik, yaroqlilik) qadriyatlarga ajratiladi [1; 507].

Shuningdek, quyidagicha ta'rif ham mavjud: qadriyat (yunoncha *axios* — qadriyat, qimmat) — falsafa va sotsiologiyada jamiyat, ijtimoiy guruhlar hamda alohida individlarning hayotiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etuvchi obyekt va hodisalarni ifodalash uchun qo'llaniladigan tushunchadir [2; 1140]. Qadriyat tushunchasi, obrazli qilib aytganda, haqiqat va mafkura chegarasida muvozanat saqlab turadi. Shu bilan birga, keyinchalik qadriyat sifatida e'tirof etiladigan narsa aslida predmetga tashqi bo'lgan hodisa sifatida unga zid kelmaydi, balki uning o'ziga xos ichki mohiyatidan kelib chiqadi. Ijtimoiy bilish predmeti bo'lgan narsa ham xuddi qadriyat kabi muayyan majburiyat va lozimlikdan xoli emas; qadriyat esa qandaydir boshqa, g'aybiy hodisa hisoblanmaydi.

METODOLOGIYA

Qadriyatlar tizimida madaniy qadriyatlar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularni saqlash va ko'paytirish davlat madaniy siyosatining muhim vazifalaridan biridir. Madaniy siyosat — davlatning madaniyat va san'at sohasiga yo'naltirilgan faoliyati bo'lib, shu ma'noda u davlat siyosatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda zamonaviy madaniy siyosat — madaniyatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga xizmat qiluvchi, ilmiy jihatdan asoslangan davlat faoliyatidir. Boshqacha aytganda, davlat jamiyatga madaniyat va san'at bilan o'zaro munosabatning muayyan modelini taqdim etadi. Bunda u ushbu sohada asosiy ustuvor yo'nalishlarni belgilaydi hamda ularni amalga oshirishning asosiy mexanizmlarini taklif etadi. O'z pozitsiyasini e'lon qilgach, davlat uning amalga oshirilishining kafolatchisi sifatida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Madaniyat arxitektonikasi — bu tarkibiy jihatdan muhim bo'lgan tuzilmalar (masalan, til, din tizimlari, arxetiplar) hamda dunyoqarash obrazlari, qadriyatli yo'nalishlar va xulq-atvor strategiyalarini shakllantirish, saqlash va avloddan-avlodga yetkazish mexanizmlaridan iborat bo'lib, ular sivilizatsion taraqqiyotning o'ziga xosligi va zamoniy sur'atini belgilaydi. Madaniyatning klassik qiyofasini deaxiologizatsiyalash jarayonlarini anglashda biz G'arbiy Yevropa sivilizatsiyasiga xos bo'lgan madaniy model qadriyatlarining qadrsizlanishini nazarda tutamiz. Mazkur model Xudo, Borliq, Inson va Jamiyat kabi barqaror dunyoqarash obrazlariga asoslangan edi. Jamiyat taraqqiyoti nuqtayi nazaridan madaniyat fundamental-regulyativ tizim sifatida namoyon bo'lgan.

Sivilizatsion taraqqiyotning barcha asosiy yo'nalishlari ichida klassik madaniyatning yo'qolishi va uning qadriyatlarining qadrsizlanishiga eng katta ta'sir ko'rsatgan omillardan biri axborotlashtirish jarayonlari bo'ldi. Darhaqiqat, tubdan yangi madaniyat va yangi inson haqida aynan axborot jamiyati shakllana boshlagan davrda so'z yuritila boshlandi. Bir tomondan, axborotlashtirish madaniyat sohasi uchun juda ko'p imkoniyatlarni yaratdi. Axborot texnologiyalari ijtimoiy-madaniy kommunikatsiyalar dinamikasini nihoyatda kengaytirdi va jadallashtirdi. Boshqa tomondan esa, mazkur ijobiy jarayonlar ko'pincha madaniyat va insonning mavjudligiga tahdid soluvchi ko'plab destruktiv hodisalar bilan uyg'unlashadi, ba'zan esa ularni o'zida mujassam etadi. Bir qator zamonaviy olimlarning ta'kidlashicha, yangi madaniy transformatsiyalarda xavotirli jihat yo'q. Zero, insoniyat tarixi davomida texnologiyalar va ijtimoiy-iqtisodiy o'zaro munosabatlar tizimi o'zgarib kelgan, yangi siyosiy tizimlar shakllangan va shunga muvofiq ravishda madaniyatning mazmuni hamda shakli ham o'zgarib borgan. Darhaqiqat, uzoq vaqt davomida aynan mana shu jarayonlar madaniyat va jamiyat genezisi rivojlanishining yo'nalishini belgilab kelgan.

Agar shunday ifodalash mumkin bo'lsa, ular ko'proq strukturaviy-funksional jihatdan, ichki-fenomenal jihatdan

esa kamroq ta'sir ko'rsatgan. Ijtimoiy taraqqiyotning avvalgi mexanizmlari va shakllari madaniyat hamda inson mavjudligining konturlari va tipologik xususiyatlarini, shuningdek, uning qadriyatli asoslarini o'zgartirmagan. Zero, mazkur asoslar har doim jamiyat mavjudligiga nisbatan birlamchi hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, aynan inson va madaniyatning mohiyatini belgilovchi xususiyatlar ijtimoiy taraqqiyotning borishini belgilashi lozim. Bundan tashqari, biz insonni har qanday ijtimoiy o'zgarishlarga moslashib, o'z mavjudligini shunga muvofiqlashtirib boradigan mavjudot sifatida qarash mumkin emas, degan fikrdamiz. Shuningdek, madaniyatning yadrosi — uning arxitektionikasi ham o'zgarmas bo'lishi kerak. V. V. Mironov to'g'ri ta'kidlaganidek: «Madaniyat — o'zgaruvchan tizim. Ammo taklif etilayotgan tadqiqot uchun muhim jihati shundaki, madaniyat — bu, shuningdek, insonlarning xulq-atvorining ramziy dasturlari o'rinasidagi barqaror va takror ishlab chiqariladigan subordinatsion hamda koordinatsion aloqalar tizimidir. Mazkur dasturlar belgilar tizimlarida va insonlarning jonli ongida obyektivlashgan bo'lib, axloq va huquq me'yorlari, falsafiy dunyoqarashlar, estetik did va moyilliklar, diniy e'tiqodlar shaklida namoyon bo'ladi hamda u yoki bu insoniy jamoada ustuvorlik qiladi» [3; 31].

Postsovet jamiyatida madaniyatning qadriyat sifatidagi idrok etilishi ham o'zgarib bormoqda: uning an'anaviy talqinlari o'rniga jamoatchilik ongida madaniyatning moddiy va ideal tashuvchilarda qayd etilgan, mazmunan ahamiyatli axborot makoni sifatidagi obrazi shakllanmoqda. Bunda madaniy retranslyatsiya va kommunikatsiyaning asosiy funksiyasi, umuman olganda, axborot texnologiyalari hamda ommaviylashuv va axborotlashtirish institutlariga yuklanmoqda [4].

Masalan, ilgari insonning ijtimoiylashuvi va akkulturashtirishi institutlari sifatida oila, din, jamoa (ta'limiy, kasbiy), referent guruh qaralgan bo'lsa, bugungi kunda birinchi o'ringa ommaviy axborot vositalari (OAV) chiqmoqda. Aynan ular o'sib kelayotgan avlodning dunyoqarashini, qadriyatli yo'nalishlarini, identifikatsion obrazlarini, uslublari va moslashuv strategiyalarini shakllantirmoqda. Mazkur jihatlar jamoatchilik ongida asosiy va tayanch qadriyatlar sifatida mustahkamlanmoqda. Yuqorida qayd etilgan jihatlardan tashqari, madaniyat obrazining qadrsizlanishidan hamda zamonaviy jamiyat jamoatchilik ongining dinamikasi metamorfozaviy xususiyat kasb etayotganidan dalolat beruvchi yana bir qator tendensiyalarni ham ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi, madaniyat go'yo «axborot portlashi» natijasida o'zining an'anaviy makon-vaqt kontekstidan uzilib qolmoqda. Avvalgi madaniy qadriyatlar va ijtimoiy o'zaro munosabat shakllarining qadrsizlanishi obyektiv holatga aylandi: yangilari esa hali shakllanib ulgurmagan, chunki an'anaviy jihatdan bu ijtimoiy xotira, mentalitet va jamiyatning butun ma'naviy hayoti mexanizmlari bilan bog'liq bo'lgan uzoq davom etadigan jarayondir.

Biroq jamiyat va inson taraqqiyoti yangiliklarga intilishni shu qadar kuchaytirmoqdaki, axborot madaniyati esa jamoatchilik ongida «tezlik kultini oliy qadriyat sifatida» qaror toptirmoqda. Natijada jamiyatning ma'naviy hayotida yuzaga kelgan bo'shliq mentalitet va sivilizatsion temporitmga begona bo'lgan yangi qadriyatlar, obrazlar va strategiyalarning «surrogatlari» bilan tezda to'ldirilmoqda.

Mazkur vaziyatning inqirozli xususiyati shundan ham namoyon bo'ladiki, agar ilgari yuzaga kelgan yangiliklar madaniyat va ijtimoiy modelga moslashgan bo'lsa, bugungi kunda, aksincha, madaniyat, jamiyat va jamoatchilik ongi yangi sivilizatsion tendensiyalarga muvofiq ravishda doimiy ravishda moslashmoqda, o'zining strukturaviy-funksional xususiyatlari va mazmunini o'zgartirmoqda. Bu, xususan, jamoatchilik ongidagi vesternizatsiya va manipulyativlik holatlarini izohlashga yordam beradi.

Ikkinchi, global dunyoning kommunikativ asosi sifatida namoyon bo'layotgan yagona axborot makonining shakllanishi madaniyatning mahalliy konturlarini yo'qotishga olib kelmoqda. Ular tobora ko'proq sivilizatsion taraqqiyotga to'sqinlik qiluvchi omil sifatida qabul qilinmoqda.

Darhaqiqat, madaniyat — avtonom tizimdir. Aynan shu xususiyat uning ijtimoiy tizimning o'ziga xosligi va mentalitetini saqlab qolish imkonini beradi. An'anaviy tizimlarning ayrim elementlarida madaniyatlararo kommunikatsiya va iqtisodiy taraqqiyotni cheklovchi qarashlar va obrazlar mavjud bo'lishi mumkin (masalan, imperatorlik Xitoyida bo'lganidek).

Ammo mazkur avtonomlikning to'liq yo'qolishi bundan kam bo'lmagan darajada salbiy oqibatlarga olib keladi. Chunki madaniyat arxitektionikasi uzoq vaqt davomida shakllangan bo'lib, unda geografik muhit, mental makon, kognitiv soha, boshdan kechirilgan tarix ruhi va milliy birlik g'oyasining o'ziga xos xususiyatlari aks etadi.

Internet makoni muayyan qadriyatli tamoyillar asosida faoliyat yurituvchi global madaniy diskurs sohasini shakllantirmoqda. Bu tamoyillar, asosan, dunyoning aksariyat mamlakatlaridagi axloqiy, diniy, madaniy va huquqiy me'yorlarga zid keladi. Shu bilan birga, uning roli shu qadar ortib bormoqdaki, yaqin kelajakda virtual diskurs real diskursdan ustun kelishi va jamoatchilik ongi virtual makonga ko'chishi mumkin.

Global qadriyatlarning mahalliy qadriyatlar hisobiga ustunlik qilishi madaniy retranslyatsiya mexanizmlarining buzilishiga, ijtimoiy-madaniy identiklik inqiroziga, jamoatchilik ongining izdan chiqishiga, inson, madaniyat va jamiyatning standartlashuviga olib kelmoqda.

Uchinchi, madaniyatni axborotlashtirish ijtimoiy-madaniy makonning faol ravishda deierarxizatsiyalashuviga, ya'ni madaniyatni ommaviy va elitar madaniyatga ajratish mezonlarining yo'qolishiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Quyi qatlam va aristokratik madaniyatning dialektik uyg'unligi har doim madaniy taraqqiyotning muhim mexanizmlaridan biri bo'lib kelgan. Mazkur sohalar madaniy va ijtimoiy vositalar (til, bilim sohasiga kirish imkoniyati va boshqalar) orqali bir-biridan ajratilgan bo'lsa-da, bu ajratilish mutlaq xususiyatga ega bo'lmagan. Yuqori madaniyat sohasida yuzaga kelgan g'oyalar va estetik qarashlar ijtimoiy taraqqiyot jarayonida ommaviy madaniyat va jamoatchilik ongiga kirib borgan (masalan, moda, adabiyot orqali). Shu bilan birga, mazkur g'oya va qadriyatlar ko'pincha ommaviy kundalik hayot kontekstida shakllangan.

Elitar madaniyat asosiy sivilizatsion va umuminsoniy qadriyatlarning saqlovchisi sifatida namoyon bo'lgan. Yana bir muhim jihat shundaki, jamoatchilik ongida quyi va yuqori madaniyat o'rtasidagi qarama-qarshilik ustuvor bo'lgan [5]. Bu esa ommaning rivojlanishi uchun muayyan rag'batlarni yuzaga keltirgan va uni qandaydir ideal sari yo'naltirgan.

XULOSA

Zamonaviy jamiyat jamoatchilik ongida yuqori madaniyat qadriyatlarining tanlangan va noyob hodisa sifatidagi qadrsizlanishi, o'rtachalashtirilgan, birxillashtirilgan va standartlashtirilgan mazmunning ustunligi (ya'ni tushunish, tez eslab qolish va qayta takrorlash oson bo'lgan narsalarning ustuvorligi), shuningdek, inson va ijtimoiy mavjudlikning madaniy chegaralarining yo'qolishi antropologik hamda ijtimoiy-madaniy inqirozlarni yanada chuqurlashtirmoqda. Bu esa transformatsiya davrida jamiyat uchun nihoyatda zarur bo'lgan ijodiy va bunyodkorlik intilishlarining susayishiga olib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Глобалистика: энциклопедия / гл. ред. и сост. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М.: Диалог; Радуга, 2003. – 1328 с. – ISBN: 5-05-005661-6. – URL: <https://www.encyclopedia.ru/cat/books/book/42693/>.
2. Краткая философская энциклопедия / ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М.: Прогресс, 1994. – 575 с. – ISBN: 5-01-004135-9. – URL: <https://www.encyclopedia.ru/cat/books/book/8897/>.
3. Миронов В. В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С. 27–43. – URL: <https://philos.msu.ru/node/2438>.
4. Nazarov Q. Falsafa asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2005. – 384 b. – ISBN: 5-640-03202-2. – URL: <https://akbt.uzdxa.uz/uz/books/215>.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. – Toshkent: Universitet, 1998. – 184 b. – URL: <https://akbt.tkti.uz/uz/books/4824>.